

ЯРМОЛ Л. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права
(Національний університет
«Львівська політехніка»)

УДК 340.12:341.231.14

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ДИТИНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті визначено поняття міжнародно-правових гарантій забезпечення свободи вираження поглядів дитини, охарактеризовано їх види. Проаналізовано складові елементи свободи вираження поглядів дитини згідно з міжнародними документами. Сформульовано окремі пропозиції щодо вдосконалення міжнародно-правових гарантій забезпечення свободи вираження поглядів дитини.

Ключові слова: дитина, права дитини, свобода вираження поглядів дитини, міжнародно-правові гарантії, інформація.

В статті определено понятие международно-правовых гарантий обеспечения свободы выражения мнения ребенка, охарактеризованы их виды. Проанализированы составляющие элементы свободы выражения мнения ребенка согласно международным документам. Сформулированы отдельные предложения по совершенствованию международно-правовых гарантий обеспечения свободы выражения мнения ребенка.

Ключевые слова: ребенок, права ребенка, свобода выражения мнения ребенка, международно-правовые гарантии, информация.

In the article has been defined the notion of international rights guarantees of freedom of expression of child. Also has been describe the types of international rights guarantees of freedom of expression of child. In the presented work the author has analyzed the elements of freedom of expression of child in the international documents. Also there are formulated proposals to refinement international rights guarantees of freedom of expression of child.

Key words: child, rights of child, freedom of expression of child, international rights guarantees, information.

Вступ. Важливою ознакою демократичного суспільства є множинність висловлюваних думок, поглядів його членів, зокрема дітей. У такому суспільстві діти повинні трактуватись як важливі суб'єкти правовідносин, а свобода вираження ними поглядів – як цінний ресурс суспільства.

Відомий педагог, письменник, громадський діяч Януш Корчак зазначав: «Щодо почуттів дитина переважає нас, оскільки у неї ще не виробилося гальмування. Що ж стосується інтелекту, то вона – щонайменше – є рівною нам, просто їй бракує досвіду. Тому так часто зріла людина буває дитиною, а дитина – зрілою» [1, с. 65].

На сучасному етапі розвитку цивілізації традиційне авторитарне ставлення до дітей повинно змінюватись у всіх сферах – удома, у школі і в суспільстві загалом. На всіх інституційних рівнях думкам і поглядам дитини повинна приділятися належна увага, дітей необхідно стимулювати до активного їх прояву, а не гальмувати, знеохочувати їх у цьому.

Особливе місце у системі правових гарантій прав дитини посідають міжнародно-правові засоби забезпечення свободи вираження поглядів.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі окремі міжнародні й національні аспекти правового забезпечення свободи вираження поглядів дітьми досліджують учені Д. Ван Б'юрен, А. Дакал, Л. Красицька, П. Рабінович, О. Старовойтов, Л. Федорова та ін. При цьому у вітчизняній юриспруденції комплексні дослідження, присвячені саме загально-теоретичним аспектам свободи вираження поглядів дітьми, відсутні.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз теоретико-правових аспектів міжнародно-правових гарантій забезпечення свободи вираження поглядів дитини та пропозицій щодо їх удосконалення.

Результати дослідження. У Віденській декларації і Програмі дій (прийнятій на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 р.) зазначено, що «у всіх діях щодо дітей першочергову увагу треба приділяти недискримінаціям заходам та якнайповнішому забезпеченню інтересів дитини, а також її поглядам» (п. 21) [2].

Загалом свобода вираження поглядів згідно з міжнародними документами з прав людини та національними нормативними актами вважається захищеною, якщо в неї не втручаються органи державної влади, інші суб'єкти. Така гарантія забезпечення свободи прояву поглядів стосується також дітей, однак тільки її недостатньо: діти на різному етапі розвитку потребують додаткових гарантій, допомоги від батьків, учителів та інших осіб, позитивних зобов'язань із боку держави для здійснення свободи вираження поглядів.

Свобода вираження поглядів дитини є одним із важливих видів її особистісних прав. Особистісні права людини – це можливості збереження, розвитку і захисту морально-психологічної індивідуальності людини, її світогляду та духовності [3, с. 23]. У юридичній літературі свободу вираження поглядів дитини деякі вчені розглядають також як принцип. Так, білоруський дослідник О. Старовойтов стверджує, що свобода дитини вільно виражати свої погляди є одним із принципів інституту міжнародного захисту прав дитини [4].

Свободу вираження поглядів дитини можна розглядати у двох аспектах: по-перше, як природне право (право як загальносоціальне явище); по-друге, як суб'єктивне юридичне право. У першому значенні свобода має природний, загальносоціальний характер і не залежить від держави. У другому аспекті свобода вираження поглядів, безумовно, залежить від держави, котра не тільки проголошує, а і створює юридичні механізми реалізації, охорони та захисту цієї можливості.

Для дітей як членів суспільства, що розвиваються, важливе значення має не лише забезпечення свободи вираження поглядів, а й наявність права на формування поглядів та їх зміну.

У XX ст. на всесвітньому та регіональних рівнях були сформовані міжнародні стандарти правового забезпечення свободи вираження поглядів дитини, які вдосконалюються, розвиваються і тепер. Міжнародні організації, особливо ООН, відіграють вирішальну роль у забезпеченні прав дитини.

Міжнародно-правові гарантії забезпечення свободи вираження поглядів дитини – це правові засоби, встановлені та застосовувані міжнародними урядовими організаціями для сприяння реалізації, охорони та захисту свободи вираження поглядів дитини. За простором (територією) дії ці гарантії класифікуються на світові (загальноцивілізаційні, тобто універсальні – це акти ООН) та регіональні (акти європейських, американських та інших регіональних урядових організацій). За формою зовнішнього вираження розрізняють гарантії письмові (документальні) та інституційно-діяльнісні (наприклад, діяльність Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), Комітету ООН з прав дитини, Європейського суду з прав людини). Окрему групу становлять міжнародні гарантії реалізації, охорони, захисту свободи вираження поглядів дитини.

Право кожного (а отже, й дитини) на свободу вираження поглядів проголошене в основних міжнародних актах із прав людини всесвітнього та регіонального значення: Загальній декларації прав людини (ст. 19) (ООН, 1948 р.), Міжнародному пакті про грома-

дянські та політичні права (ст. 19) (ООН, 1966 р.), Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 10) (Рада Європи, 1950 р.), Американській конвенції про права людини (ст. 13) (1969 р.), Африканській хартії прав людини і народів (ст. 9) (ОАЄ, 1981 р.).

Епохальне значення у сфері реалізації, охорони та захисту прав дитини і забезпечення свободи вираження її поглядів мало прийняття ООН Конвенції про права дитини (1989 р.) (надалі – Конвенція) [5]. Станом на 1.07. 2016 р. 196 держав ратифікували Конвенцію чи приєдналися до неї [6]. Конвенція ратифікована постановою Верховної Ради УРСР від 27.02.1990 р. [7]. У прийнятих раніше міжнародних документах із прав дитини – Женевській декларації прав дитини (Ліга Націй, 1924 р.), Декларації прав дитини (ООН, 1959 р.) – свобода вираження поглядів дитини не згадувалась, оскільки вважалося, що вона не здатна з огляду на свою незрілість робити усвідомлений вибір. Також у зазначених документах дитина не розглядалась як суб'єкт прав, відповідні обов'язки щодо неї мали дорослі особи.

У Конвенції проголошено, що дитина має право вільно виражати свій погляд; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів – за вибором дитини (ч. 1 ст. 13). Зазначені положення фактично відтворюють ч. 2 ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (ООН, 1966 р.) (надалі – МПГПП). Право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів, проголошене в ч. 1 ст. 19 МПГПП, не закріплене в Конвенції (ст. 13). На нашу думку, свобода безперешкодно дотримуватися своїх поглядів стосується внутрішньої сфери особистості й не виходить за межі її свідомості, відповідно, вона не потребує правової регламентації. Така можливість людини, зокрема дитини, нічим не має бути обмежена. Людина вільна у дотриманні своїх поглядів із будь-яких питань.

Варто зазначити, що у ст. 13 Конвенції не передбачено мінімального віку чи певного рівня зрілості дитини для реалізації нею права на свободу вираження поглядів. Свобода вираження поглядів розглядається як один з аспектів розвитку дитини – їй надається можливість розвивати свої розумові здібності та домагатись утвердження у суспільстві разом з іншими однолітками. При цьому ні в кого не виникає сумнівів у тому, що діти розвиваються і здійснюють свої права інакше, аніж дорослі особи. Відповідно, батьки та особи, які їх замінюють, повинні належним чином управляти і керувати дитиною під час здійснення нею своїх прав, робити це відповідно до розвитку здібностей дитини (ст. 5 Конвенції).

Сфера реалізації свободи вираження поглядів дітьми доволі широка: сім'я, школа, громада та інші структури суспільства.

Форми та способи вираження поглядів дітьми дуже різноманітні. Конвенція не містить їх вичерпного переліку.

У Зауваженнях загального порядку № 20 (2016) Комітету з прав дитини ООН «Про здійснення прав дитини в підлітковому віці» конкретизовано, що підлітки мають право шукати, отримувати і поширювати інформацію та ідеї, використовувати різні форми їх поширення, зокрема усну та письмову мову, мову жестів, а також такі засоби невербального вираження, як зображення і художні предмети. До засобів вираження належать, наприклад, книги, газети, брошури, плакати, транспаранти, електронні та аудіовізуальні ЗМІ і навіть манера одягатись і персональний стиль (п. 42) [8]. Необхідно зауважити, що діти з огляду на свій розвиток часто використовують невербальну форму вираження своїх поглядів. Така форма може бути особливо доречною для дітей, які зазнали психологічних травм, є біженцями тощо.

Професор міжнародного права у сфері прав людини Лондонського університету Джеральдіна Ван Б'юрен наголосила, що діти мають право обирати засоби вираження своїх поглядів, причому вони не обов'язково повинні бути вербальними. Дослідниця стверджує, що правники надмірно наполягають на використанні письмової та усної мови, припускають, що неспроможність дитини розуміти вербальні інструкції або передавати інформацію в усній формі робить її неправомочною користуватися правом на свободу вираження [9, с. 176].

Отже, за зовнішнім проявом можемо виокремити такі форми вираження поглядів дитиною: вербальна (усна, письмова, друкована), невербальна (наприклад, мова жестів, живопис і малювання), комбінована (поєднання вербальної та невербальної форм).

Складові елементи свободи вираження поглядів дитини. Згідно з ч. 1 ст. 13 Конвенції свобода вираження поглядів дитини включає такі окремі можливості:

- шукати інформацію та ідеї;
- одержувати інформацію та ідеї;
- передавати інформацію та ідеї.

При цьому у Конвенції (ст. 13) не закріплені такі важливі складники досліджуваної свободи, як право дитини змінювати свої погляди, право не виражати їх. Із віком дитина неминує змінює свої погляди. Вона має також право не висловлювати своїх поглядів з огляду на свій вік, психічний та розумовий стан, небажання тощо. Отже, такі складники свободи вираження поглядів дитини, як право змінювати погляди, право їх не виражати, повинні бути відображені в Конвенції. Доцільно також було б у ній проголосити, що ніхто не має права примушувати дитину до вираження своїх поглядів.

Кожна дитина має право не лише на вираження своїх поглядів, а й на їх формування. У Конвенції таке право дитини не проголошено. При цьому значна частина положень вказаного документа спрямована на утвердження думки про те, що дитина повинна зростати в атмосфері соціального, духовного і морального благополуччя, а також мати забезпечений здоровий фізичний та психічний стан. Так, у Конвенції проголошено право кожної дитини на рівень життя, який гарантує розумовий, духовний, моральний і соціальний розвиток дитини (ч. 1 ст. 27).

На нашу думку, право на формування поглядів дитини реалізується шляхом використання можливостей пошуку, доступу, отримання інформації та ідей. Свобода ж вираження поглядів дитини забезпечується через поширення, передачу інформації та ідей, а не через доступ до них, їх пошук, одержання. Отже, у ст. 13 Конвенції складники свободи поглядів дитини мають подвійне підпорядкування – належать як до права на формування її поглядів, так і до права на їх вираження.

Право дитини на пошук інформації та ідей тісно пов'язане із правом доступу до інформації. Зазначені можливості мають важливе значення для розвитку дитини і є обов'язковою умовою її активної участі в житті суспільства. У ст. 17 Конвенції накладені позитивні обов'язки на кожну державу-учасницю щодо забезпечення дитині доступу до інформації і до матеріалів із різних національних і міжнародних джерел. Із цією метою держави-учасниці повинні сприяти:

- засобам масової інформації (надалі – ЗМІ) у поширенні відомостей і матеріалів, корисних для дитини у соціальному і культурному аспектах;
- у виданні і розповсюдженні дитячої літератури;
- ЗМІ у приділенні особливої уваги мовним потребам дитини, яка належить до якої-небудь групи меншостей або до корінного населення.

Варто наголосити, що такий важливий складник свободи вираження поглядів людини, як право на пошук інформації, відображений не у всіх регіональних документах із прав людини, зокрема про нього не йдеться у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Рада Європи, 1950 р.) (ч. 1 ст. 10) та в Африканській хартії прав людини і народів (ст. 9) (ОАЄ, 1981 р.).

Важливу роль у сфері пошуку дитьми інформації та доступу до неї відіграють ЗМІ й інформаційно-комунікаційні технології (надалі – ІКТ), зокрема Інтернет. Вони повинні забезпечувати дітям доступ до різних джерел інформації (про права дитини, про позитивний внесок молоді у розвиток суспільства, про державні органи, громадські організації у сфері забезпечення прав дитини тощо), однак не мають права висвітлювати інформацію, матеріали, що завдають шкоди дітям, використовуватися для вчинення правопорушень щодо дітей.

У преамбулі Резолюції 31/7 Ради з прав людини ООН «Права дитини: використання інформаційно-комунікаційних технологій і сексуальна експлуатація дітей» (23 березня 2016 р.) наголошено на важливості ІКТ у житті дітей як нового інструменту навчання, соціалізації, самовираження, входження у життя суспільства і реалізації прав дитини та основних свобод, насамперед права на освіту, на свободу вираження поглядів, на свободу пошуку,

одержання і поширення інформації [10]. Водночас у цьому документі наголошено, що ІКТ можуть сприяти, серед іншого, вчиненню безкарних злочинних дій, зокрема продажу дітей, сексуальної наруги над ними та їх експлуатації тощо. Відповідно, держави повинні, з одного боку, заохочувати доступ дітей до цифрових ЗМІ та ІКТ, а з другого – захищати від негативного впливу.

У 2014 р. свободі вираження поглядів дітьми присвятив свою доповідь Спеціальний доповідач із питань заохочення і захисту права на свободу поглядів та їх вираження (надалі – Спеціальний доповідач), у якій наголосив на праві дітей на доступ до Інтернету за будь-яких обставин [11]. Він рекомендував державам уживати дієві заходи щодо забезпечення такої можливості дітей. Спеціальний доповідач наголошував, що в системі освіти повинна братись до уваги важлива роль Інтернету у забезпеченні всіх прав дітей, зокрема права на вільне вираження поглядів, на участь у суспільному житті і на освіту. Необхідно усіма засобами домагатися змін у ставленні населення до мережі Інтернет, сприяти сприйняттю цієї мережі як позитивного ресурсу, корисного як для дітей, так і для всього суспільства, а не як негативного або навіть небезпечного джерела інформації.

У преамбулі Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Захист дітей від знуцання» (2016 р.) наголошено, що через Інтернет знуцання над дітьми може проявлятися прямо або опосередковано, варіюватися від актів насильства і агресії до соціальної ізоляції [12]. Незважаючи на відмінності у проявах цього явища в різних країнах, знуцання, які мають місце в Інтернеті і в реальності, можуть негативно позначатися на правах дітей, тому належать до найсерйозніших проблем дитини, до того ж стосуються значної кількості дітей, згубно позначаються на їхньому здоров'ї, емоційному стані й успішності.

У Зауваженнях загального порядку № 20 (2016) Комітету з прав дитини ООН «Про здійснення прав дитини в підлітковому віці» зазначено, що доступ до інформації охоплює усі види ЗМІ, проте особливо стосується цифрового середовища, оскільки підлітки все частіше використовують мобільні технології, а соціальні мережі й електронні ЗМІ стали основним інструментом, за допомогою якого вони отримують, створюють і поширюють інформацію. Держави повинні забезпечувати доступ підлітків без будь-якої дискримінації до різних ЗМІ, заохочувати до «цифрового громадянства», зокрема шляхом просування доступних форматів для підлітків-інвалідів (п. 47) [8]. При цьому необхідно наголошувати, що у цифровому середовищі підлітків підстерігають такі ризики, як інтернет-шахрайство, насильство, ненависницькі висловлювання тощо. Однак навіть такі ризики не повинні бути аргументом для обмеження доступу підлітків до цифрового середовища. Замість цього обов'язком держави є захищати їх від небезпек за допомогою усеосяжних стратегій, зокрема підвищення цифрової грамотності щодо мережевих ризиків і стратегій, спрямованих на їхню безпеку, врегулювання законодавства та зміцнення правоохоронних механізмів, щоб домогтися вирішення проблеми насильства над дітьми в Інтернеті, боротись із безкарністю, а також забезпечувати навчання батьків і фахівців, що працюють із дітьми (п. 48).

Право дитини одержувати інформацію та ідеї. Така можливість може реалізуватися дітьми як особисто, так і за допомогою батьків чи осіб, які їх замінюють, ЗМІ, працівників освіти тощо. Визначальну роль в отриманні інформації дітьми відіграють насамперед навчальні заклади. У ч. 1 ст. 29 Конвенції зафіксовано, що освіта дитини має бути спрямована на розвиток талантів дитини, її розумових і фізичних здібностей у найповнішому обсязі, проголошено також право дитини на освіту (ч. 1 ст. 28). Задля реалізації цього права держава, серед іншого, повинна забезпечувати доступність інформації і матеріалів у сфері освіти й професійної підготовки дітей.

Право дитини передавати інформацію та ідеї полягає у поширенні їх серед дітей та дорослих. Важливу роль у реалізації цього права відіграють навчальні заклади, ЗМІ (діти можуть брати участь у розробці дитячих журналів, інформаційних програм), Інтернет (поширення інформації через соціальні мережі тощо).

У Резолюції Ради з прав людини ООН 12/16 «Свобода поглядів і їх вільне вираження» (2009 р.) зазначено, що держави повинні надавати дітям можливість реалізувати своє право

на вільний прояв поглядів, зокрема за допомогою шкільної програми. При цьому ця програма повинна бути сформована таким чином, щоб заохочувати дітей до висловлення різних поглядів, виховувати почуття поваги до них, враховувати погляди дітей з усіх питань, які їх стосуються, а також приділяти належну увагу поглядам дитини, зважаючи на вік і зрілість кожної із них (п. 5) [13].

Обмеження свободи вираження поглядів дитини. Свобода вираження поглядів дитини, як і інших осіб, не є абсолютною, відповідно, її здійснення може зазнавати певних обмежень. При цьому варто наголосити, що такі обмеження мають бути чітко передбачені законом і бути необхідними: а) для вираження поваги до прав і репутації інших осіб; або б) для забезпечення державної безпеки, громадського порядку, для охорони здоров'я, або моральності населення (ч. 2 ст. 13 Конвенції).

У Конвенції також передбачено, що держави повинні сприяти розробці належних принципів захисту дитини від інформації і матеріалів, що завдають шкоди її благополуччю (п. е) ст. 17), однак які саме матеріали, інформація мають на увазі – не уточнено.

У ст. 19 Конвенції закріплено, що завдання держави – вживати всі необхідні законодавчі, адміністративні, соціальні і просвітні заходи з метою захисту дитини від усіх форм психологічного насильства, образ чи зловживань.

У МПГПП проголошено, що будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом. Будь-який виступ на підтримку національної, расової чи релігійної ненависті, а саме підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом (ст. 20).

На нашу думку, моральної шкоди дитині завдають матеріали й інформація зі сценами насильства, із порнографічним змістом, із пропагандою війни, національної, расової чи релігійної ненависті, наркоманії, алкоголізму, закликком чи спонуканням до самогубства.

Погоджуємось із Спеціальним доповідачем, який у своєму виступі наголосив, що розпливчасті і надто загальні визначення поняття шкідливої інформації під час встановлення, наприклад, захисних фільтрів в Інтернеті може позбавити дітей доступу до важливої інформації, яка могла б допомогти їм зробити усвідомлений вибір. Це стосується, зокрема, ознайомлення із правдивими та об'єктивними відомостями відповідно до їхнього віку з важливих питань охорони сексуального здоров'я і безпеки вживання наркотиків (п. 49) [11].

В Американській конвенції з прав людини наголошено, що публічні розважальні передачі можуть бути відповідно до закону попередньо цензуровані з єдиною метою – врегулювати доступ до них неповнолітніх, щоб захистити мораль дітей і підлітків (ч. 4 ст. 13). Спеціальний доповідач навів приклад такої справи. Міжамериканський суд із прав людини у справі «The Last Temptation of Christ» (Olmedo-Bustos et al.) V. Chile ухвалив, що уряд Чилі порушив статтю 13 Американської конвенції про права людини (свобода думки і вираження), заборонивши дітям дивитися кінофільм Мартіна Скорсезе «Остання спокуса Христа» в інтересах захисту їх моральності. Суд вказав на те, що захист дітей можна було б забезпечити прийняттям менш жорстких заходів, ніж встановлення попередньої цензури у вигляді контролю на вході в кінотеатри (п. 50) [11].

Отже, у Конвенції доцільно конкретизувати інформацію і матеріали, які можуть завдавати шкоди благополуччю дитини.

Право дитини вільно висловлювати погляди з усіх питань, що її стосуються, та право бути заслуханою. На особливу увагу заслуговує ст. 12 Конвенції, у котрій проголошене право дитини бути заслуханою. Так, у ній закріплено, що «держави-учасниці забезпечують дитині, здатній формулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю» (ч. 1 ст. 12).

Згідно з цим документом надається, зокрема, можливість бути заслуханою у ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду щодо дитини – безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства (ч. 2 ст. 12).

В іншому документі ООН, прийнятому ще до Конвенції, – Мінімальних стандартних правилах щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила, 1985 р.) закріплено, що судовий розгляд справи неповнолітнього правопорушника повинен відповідати його інтересам і здійснюватися в атмосфері розуміння, що дасть змогу неповнолітньому брати у ньому участь і *вільно висловлювати свою позицію* (п. 14. 2) [14].

У документі ООН «Керівні принципи, що стосуються правосуддя в питаннях, пов'язаних з участю дітей-жертв і свідків злочинів» (2005 р.) серед основних засад виокремлений такий принцип, як право дітей на участь [15]. Згідно з ним кожна дитина відповідно до процесуальних норм національного законодавства має право особисто *вільно висловлювати свої погляди, думки і переконання*, брати участь, зокрема, у прийнятті рішень, які стосуються її життя, у тому числі під час будь-якого судового розгляду, домагатися зважання на свої думки з урахуванням її можливостей, віку, інтелектуальної зрілості і здібностей (п. 8 Розділу III).

У Зауваженнях загального порядку № 20 (2016) Комітету з прав дитини ООН «Про здійснення прав дитини в підлітковому віці» зазначено, що відповідно до статті 12 Конвенції держави повинні вживати заходи, щоб гарантувати підліткам право висловлювати свої погляди з усіх питань, що їх стосуються, відповідно до їхнього віку і зрілості, забезпечувати належне реагування на ці погляди, зокрема, під час прийняття рішень, що стосуються їхньої освіти, здоров'я, сексуальності, сімейного життя, а також під час судових й адміністративних розглядів. Держави повинні контролювати забезпечення участі підлітків у розробці, здійсненні та контролі за виконанням усіх відповідних законодавчих актів, політики, послуг і програм, які стосуються їхнього життя, навчання у школі на всіх рівнях – громадському, місцевому, національному та міжнародному (п. 23).

Яскравим прикладом застосування ст. 12 Конвенції є залучення дітей до роботи в Комітеті з прав дитини ООН, зокрема в діяльності зі спостереження за здійсненням державами прав дітей. Комітет послідовно наголошує, що належний облік поглядів дітей відповідно до статті 12 Конвенції повинен стати невід'ємною частиною усіх його функцій (п. 19) [16].

Генеральна Асамблея ООН у преамбулі резолюції «Права дитини» (2016 р.) висловила занепокоєння тим, що, незважаючи на визнання права дитини вільно висловлювати свої погляди з усіх питань, які стосуються її, з належним урахуванням її думок з огляду на вік і ступінь зрілості, з дітьми рідко серйозно консультуються і залучають їх у вирішення таких питань через різноманітні обмеження і перешкоди, це право дітей у повному обсязі все ще належить повністю реалізувати [17].

Спеціальний доповідач зауважив, що Комітет з прав дитини ООН стверджує, що свобода вираження поглядів дитини (ст. 13 Конвенції) і право бути вислуханою (ст. 12 Конвенції) – це тісно пов'язані між собою, та все ж різні можливості дитини. У ст. 12 Конвенції зафіксоване право на вираження поглядів з усіх питань, що стосуються дитини, її право на участь у реалізації заходів і рішень, які стосуються її життя. Це накладає на державу-учасницю обов'язок вживати відповідні заходи, спрямовані на забезпечення активної участі дітей у всіх рішеннях і процесах, які стосуються її, забезпечувати врахування поглядів дитини. Свобода ж вираження поглядів (ст. 13 Конвенції) такої участі чи реагування від держави не вимагає (п. 28) [11].

Не можемо повністю погодитись із Спеціальним доповідачем, оскільки і свобода вираження поглядів дитини (ст. 13 Конвенції), і право бути вислуханою (ст. 12 Конвенції) накладають позитивні зобов'язання на державу щодо забезпечення цих можливостей, про що вище зазначалося. Безперечно, що під час здійснення свободи вираження поглядів дитини таких зобов'язань з боку держави є менше.

Конвенція у ст. 13 захищає свободу вираження поглядів дитини загалом, а у ст. 12 – право дитини вільно висловлювати погляди з усіх питань, що її стосуються, та право бути заслуханою під час будь-якого судового чи адміністративного розгляду щодо дитини.

Право участі дитини у судовому процесі під час розгляду справ адміністративними органами включає право дитини вільно висловлювати погляди з усіх питань, що її стосуються, та право бути заслуханою.

Отже, згідно з Конвенцією (ст. 13) вік дитини та її зрілість – це ті два взаємозв’язані критерії, які беруться до уваги під час вирішення питання, чи здатна дитина формулювати і висловлювати свої погляди з питань, що її стосуються, під час будь-якого судового чи адміністративного розгляду.

У європейських документах із прав людини закріплені також важливі положення, пов’язані зі свободою вираження поглядів дитини та правом дитини бути вислуханою. Так, у Резолюції 2079 (2015) ПАРЄ «Рівність і спільна відповідальність батьків: роль тата» закріплене право дитини на висловлення своїх поглядів з усіх, що стосуються її питань, коли визнано, що дитина достатньо розуміє питання, про яке йдеться у конкретній ситуації (п. 5. 6) [18].

У Європейській конвенції про здійснення прав дітей (Рада Європи, 25.01.2006 р.) наголошено на таких можливостях дитини (якщо згідно із внутрішнім законодавством вона визнається такою, що має достатній рівень розуміння): отримувати всю потрібну інформацію, консультацію; висловлювати свої думки; бути поінформованою про можливі наслідки реалізації цих думок та про можливі наслідки будь-якого рішення, прийнятого під час розгляду судовим органом справи, що стосується її (ст. 3) [19]. Зазначеною Європейською конвенцією передбачено, що кожна держава, яка визнає її обов’язковість для себе, визначає щонайменше три категорії сімейних справ, які розглядаються судовим органом і до яких повинна застосовуватися ця Конвенція (ч. 4 ст. 1). Позитивним моментом є те, що Україна заявила, що дія цієї Конвенції поширюється на судові справи, які стосуються значної кількості певної категорії питань, а саме: усиновлення дитини; встановлення опіки, піклування над дитиною; визначення місця проживання дитини тощо [20].

Важливим документом у сфері забезпечення прав дитини є також «Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині», прийняті у 2010 р. [21]. Цей документ застосовується тоді, коли діти з будь-яких причин та у будь-якому прояві контактують зі співробітниками будь-яких компетентних органів або служб, відповідальних за реалізацію кримінального, цивільного або адміністративного законодавства. Керівні принципи щодо судочинства, дружнього дитині, сформульовані на підставі наявних засад, закріплених у міжнародних договорах з прав людини, а також принципів практики Європейського суду з прав людини.

Одним із важливих керівних принципів судочинства, дружнього щодо дитини, є принцип участі дитини у судовому процесі (такий же принцип відображений у Керівних принципах, що стосуються правосуддя, у питаннях, пов’язаних з участю дітей-жертв і свідків злочинів (ООН, 2005 р.). Згідно з ним дитина має право: 1) отримувати інформацію про її права, 2) бути вислуханою у судовому процесі, у якому вона бере участь або який матиме вплив на неї. Думка дитини береться до уваги з урахуванням її віку і будь-яких комунікативних труднощів, які необхідно подолати задля забезпечення значущої участі дитини. Забезпечується також можливість реалізації усіх прав дитини у такий спосіб, що враховує здатність дитини *мати власні погляди*, а також обставини справи.

Інституційно-діяльнісні міжнародні гарантії забезпечення прав дитини. У доповіді Генерального секретаря ООН «Співпраця у рамках системи ООН в сфері захисту дітей» (2.08.2016 р.) представлено докладний огляд завдань і повноважень органів, установ ООН щодо забезпечення прав дитини та їх взаємодії між собою та з регіональними організаціями [22].

Основною організацією ООН у сфері забезпечення прав дитини є Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), заснований Генеральною Асамблеєю ООН (резолюція 57 (I) від 11.12.1946 р.) [23]. Важливу роль у сфері забезпечення прав дитини відіграє також Комітет з прав дитини ООН (надалі – КПД). У Конвенції визначено його склад, функції, повноваження (ст.ст. 43–45). У 2014 р. ООН був прийнятий Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень [24] (Україна ратифікувала його у 2016 р.) [25].

Цей Факультативний протокол дозволяє особам або групам осіб (зокрема, дітям) особисто або від їхнього імені звертатись у КПД із повідомленнями стосовно порушень будь-яких прав, закріплених у Конвенції та у двох протоколах до неї – Факультативному протоколі до Конвенції щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії та Факультативному протоколі до Конвенції щодо участі дітей у збройних конфліктах (ст. 5).

КПД, розглядаючи такі повідомлення, керується принципом якнайкращого забезпечення інтересів дитини, зважаючи на права й погляди дитини, приділяючи їм належну увагу відповідно до віку та зрілості дитини (ст. 2). КПД неухильно дотримується процедури гарантування, яка має на меті не допустити маніпуляцій дитиною з боку тих, хто діє від її імені, і може відмовити в розгляді будь-якого повідомлення, яке, на його думку, може зашкодити максимальному забезпеченню інтересів дитини (ч. 2 ст. 3) [24].

Згідно зі ст. 44 Конвенції держави-учасниці зобов'язані подавати КПД доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та про прогрес, досягнутий у їх здійсненні.

КПД, розглянувши третю і четверту зведену періодичну доповідь України, 3 лютого 2011 р. прийняв Заключні спостереження – документ, у якому наголошено на позитивних та проблемних аспектах забезпечення прав дитини, зокрема свободи вираження поглядів, права бути заслуханою, і сформулював рекомендації для України з цих питань [26]. Так, КПД відзначив позитивні зміни у Сімейному кодексі України, що стосуються права дитини на власну думку у контексті усиновлення. Водночас КПД висловив занепокоєння тим, що погляди дитини надалі ігноруються у контексті цивільних та адміністративних процедур, а також під час здійснення ювенального правосуддя. КПД стурбований також відсутністю інформації про те, як повага до поглядів дитини гарантується у законодавчих, адміністративних та судових рішеннях, реалізується у родині та у школах (п. 33) [26].

Ще один важливий момент: КПД наголосив, що національне законодавство України не містить чітких і точних гарантій права дитини на свободу вираження поглядів (ст. 13 Конвенції).

З огляду на здійснений аналіз КПД рекомендував Україні здійснити низку заходів, серед яких і комплексний перегляд усього національного законодавства з метою забезпечення його повної відповідності положенням Конвенції та її Факультативним протоколам (п. 9).

Висновки. Підсумовуючи, можемо зазначити, що право дитини на свободу вираження поглядів зафіксоване в основних міжнародних актах із прав людини всесвітнього та регіонального значення, особливе значення серед яких має Конвенція ООН про права дитини.

Міжнародно-правові гарантії забезпечення свободи вираження поглядів дитини – це правові засоби, встановлені та застосовувані міжнародними урядовими організаціями для сприяння реалізації, охороні та захисту свободи вираження поглядів дитини.

Свобода вираження поглядів дитини згідно з Конвенцією та іншими міжнародними документами включає такі окремі можливості: шукати, одержувати, передавати інформацію та ідеї.

Пропонуємо доповнити, конкретизувати Конвенцію такими положеннями:

- відобразити такі складники (елементи) свободи вираження поглядів дитини: право змінювати погляди, право не виражати їх;
- проголосити положення, що ніхто не має права примушувати дитину до вираження своїх поглядів;
- проголосити право дитини на формування поглядів;
- конкретизувати інформацію і матеріали, які можуть завдавати шкоди благополуччю дитини.

Список використаних джерел:

1. Корчак Я. Як любити дитину / Януш Корчак // Дитя людське: Вибрані твори / упор. С. Петровська ; пер. з польської В. Каденка, О. Ірванця, К. Москальця. – 2-ге вид. – К. : Дух і Літера, 2012. – С. 7–258.
2. Венская декларация и Программа действий (принята на Всемирной конференции по правам человека 25.06.1993 г. в Вене) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ohchr.org/RU/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx>.
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : [навч. посіб.] / П.М. Рабінович – Вид. 10-те, допов. – Львів : Край, 2008. – 198 с.

4. Старовойтов О. Международная защита прав ребенка как институт международного права / Олег Старовойтов // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2002. – № 3. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/29192/1/2002_3_JILIR_starovoitov_r.pdf.
5. Конвенція про права дитини (ООН, 20.11.1989 р.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
6. Доклад Генерального секретаря на 71-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН «О состоянии Конвенции о правах ребенка» (29.09.2016 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://documents-dds-ny.un.org/doc>.
7. Про ратифікацію Конвенції про права дитини : Постанова Верховної Ради Української РСР № 789-ХІІ від 27.02.1990 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/789-12>.
8. Об осуществлении прав ребенка в подростковом возрасте : Замечание общего порядка № 20 (2016) Комитета по правам ребенка ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC/C/GC/20&Lang=ru.
9. Ван Б'юрен Дж. Міжнародне право в галузі прав дитини / Дж. ван Б'юрен ; пер. з англ. Г.Є. Краснокутського ; наук. ред. М.О. Баймуратов. – Одеса : АО БАХВА, 2006. – 524 с.
10. Права ребенка: использование информационно-коммуникационных технологий и сексуальная эксплуатация детей : Резолюция 31/7 Совета по правам человека ООН от 23.03.2016 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ohchr.org/RU/HRBodies/HRC/Pages/AnnualReports.aspx>.
11. Доклад Специального докладчика по вопросу о поощрении и защите права на свободу мнений и их свободное выражение, представленный в соответствии с резолюцией 25/2 Совета по правам человека ООН (21.08.2014). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://documents-dds-ny.un.org>.
12. Защита детей от издевательств : Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 19.12.2016 г. [по докладу Третьего комитета (A/71/480)] 71/176 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://documents-dds-ny.un.org>.
13. Свобода мнений и их свободное выражение : Резолюция 12/16 Совета по правам человека ООН от 02.10.2009 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://cyberpeace.org.ua/files/ii_a_2.pdf.
14. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила, 29.11.1985 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_211/page.
15. Руководящие принципы, касающиеся правосудия в вопросах, связанных с участием детей-жертв и свидетелей преступлений (приняты резолюцией 2005/20 ЭКОСОС ООН от 22.07.2005 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions.
16. Доклад комитета по правам ребенка ООН на 69 сессии Генеральной Ассамблеи ООН (2014 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=A%2f69%2f41&Lang=ru.
17. Права ребенка : Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 19.12.2016 г. [по докладу Третьего комитета (A/71/480)] 71/177 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/453/82/PDF/N1645382.pdf?OpenElement>.
18. Равенство и общая ответственность родителей: роль отцов : Резолюция 2079 (2015) Парламентской Ассамблеи Совета Европы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168062f8dd>.
19. Європейська конвенція про здійснення прав дітей (Рада Європи, 25.01.2006 р.). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_135.

20. Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей : Закон України № 69-V від 03.08.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/69-16>.

21. Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині від 17.11.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/recommendations>.

22. Сотрудничество в рамках системы Организации Объединенных Наций в области защиты детей : доклад Генерального секретаря ООН от 02.08.2016 г., представленный в соответствии с резолюцией 68/145 Генеральной Ассамблеи ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://documents-dds-ny.un.org/doc>.

23. Учреждение Международного Чрезвычайного фонда помощи детям : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 57 (I) от 11.12.1946 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/ga/1/docs/1res.shtml>.

24. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень (ООН, 20.11.2014). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_160/para2#n2.

25. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень : Закон України № 1026-VIII від 16.03.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1026-19>.

26. Комітет ООН з прав дитини. Заключні спостереження: Україна (2011 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/recommendations/>.

